

2017-2023 Yılları Arasında Doğu Türkistan Toplama Kamplarındaki İnsan Hak İhlâlleri

Human Rights Violations In East Turkestan Concentration Camps Between 2017 And 2023

Serap ÖNER*

* Doktora Öğrencisi

Orcid Id: 0000-0003-2041-6102

Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Serap Öner, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı İstanbul-Türkiye

E-posta / E-mail:

seraponer63@gmail.com

Geliş Tarihi / Recived Date:

31 Ekim 2024

Kabul Tarihi / Accepted Date:

26 Nisan 2025

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Citation:

Serap Öner, "2017-2023 Yılları Arasında Doğu Türkistan Toplama Kamplarındaki İnsan Hak İhlâlleri", *Türk Dünyası Araştırmaları* 137, Sayı 272, (2025): 201-226.

doi: 10.55773/tda.1577056

Bu makale Creative Commons BY-NC-SA 2.0 tarafından lisanslanmıştır. / This article is licensed under a Creative Commons BY-NC-SA 2.0.

Öz

Bu çalışmada, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan'da kurduğu toplama kamplarında 2017-2023 yılları arasında yaşanan insan hakları ihlalleri incelenecektir. Bu ihlaller arasında yaşama hakkı, organ hırsızlığı, doğum kontrolü, işkence, eşitlik ve sağlık hakkı ile siyasi ve dini özgürlükler yer almaktadır. Çin hükümeti, Doğu Türkistan'da aşırılık ve bölücülük suçlamalarıyla bireyleri yargısız olarak toplama kamplarında alıkoymakta ve uluslararası hukuk standartlarına aykırı bir şekilde hapsedmektedir. Radikal Eğilimin 48 Şüpheli İşareti temel alınarak yapılan tutuklamalar, Çin'in baskıcı politikasını göstermektedir. Toplama kamplarında işkence, zorla çalıştırma, hijyen ve beslenme yetersizlikleri gibi insanlık dışı uygulamalar yaygındır. Bu koşullar, sistematik insan hakları ihlallerinin boyutunu ortaya koymaktadır. Çalışmamız, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne dayanarak, Doğu Türkistan'daki hak ihlallerinin uluslararası platformlarda gündeme getirilmesinin ve kamuoyunun desteğinin önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Türkistan, İnsan Hakları, Toplama Kampları, Hukuk, Çin Halk Cumhuriyeti.

Abstract

In this study, human rights violations in the concentration camps established by the People's Republic of China in East Turkestan between 2017 and 2023 will be analysed. These violations include the right to life, organ theft, birth control, torture, equality and the right to health, political and religious freedoms. In East Turkestan, the Chinese government detains individuals in concentration camps without trial on charges of extremism and separatism and imprisons them in violation of international legal standards. Arrests based on the 48 Suspicious Signs of Radical Tendency demonstrate China's repressive policy. Inhuman practices such as torture, forced labour, hygiene and nutrition deficiencies are common in concentration camps. These conditions reveal the extent of systematic human rights violations.

Based on the United Nations Universal Declaration of Human Rights, our study emphasises the importance of raising the violations of rights in East Turkestan on international platforms and public support.

Keywords: East Turkestan, Human Rights, Concentration Camps, Law, People's Republic of China.

Giriş

Doğu Türkistan coğrafyası, İslâmiyet öncesi dönemden itibaren Türklerin eski yerleşim alanlarından biridir. Bölgeye Uygurlardan önce hâkim olan Türk boyları sırasıyla; Hun, Tabgaç ve Köktürklerdir. 744 yılında devlet kuran Uygur Türkleri ise 840 yılına kadar bu bölgede hâkim bir kağanlık oldular. 840 yılından sonra ikiye ayrıldılar. Bir kısmı Kan-chou Uygur Kağanlığı (Sarı Uygurlar)'nı kurdu. Bunlar daha sonra sırasıyla Hitay, Tangut ve Cengiz hâkimiyetine girdiler. Uygurların diğer kısmı ise Turfan Uygur Kağanlığı'nı kurdu.¹ Bölge 1209-1368 yılları arasında Moğolların hâkimiyetine girdi.² Doğu Türkistan'da Moğollardan sonra Sayyid Han tarafından Kaşgar, Yarkent ve Hoten şehirleri etrafında 1514 yılında Seidiye Hanlığı kuruldu.³ Seidiye Hanlığından sonra Kalmuklar tarafından kurulan Cungan Hanlığı⁴, Mançular⁵, Yakup Bey tarafından kurulan Kaşgariye Devleti⁶ ve sonrasında Çin bölgeye egemen oldu. Çin hükümeti, bu istila tamamlandıktan sonra Doğu Türkistan'a Xin-jiang ismini verdi. 718 Kasım 1884 tarihinde Doğu Türkistan Çin'in bir eyaleti haline geldi ve bu duruma karşı bölgede yaşayan Türkler tarafından bağımsızlık hareketleri ile ayaklanmalar baş gösterdi.⁸

Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur Türkleri, 1931 ve 1932 yıllarında iki büyük ayaklanma çıkardılar ve bunların sonucunda Şarki Türkistan Cumhuriyeti (1933-1934) kuruldu. Ancak Ruslar ile birleşen Çinli Vali Şin Şi Sey, 1944 yılına kadar Doğu Türkistan'ı yönetmeye devam etti.⁹ 1934-1944 yılları arasında Çin hâkimiyetinde kalan Uygur Türkleri 1944 yılında bağımsız Türkistan Cumhuriyeti'ni kurmayı başardılar.¹⁰ Bu Cumhuriyet, 1949'da Sta-

¹ Gülçin Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2013), 13, 34-36.

² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010), 132.

³ Ahmet Taşağıl, "Türkistan," içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 558.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz, Muallâ Uydu Yücel, içinde "Kalmuklar," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 21:267-268.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz, Feyzullah Uygur, "Mançuların İlk Doğu Türkistan İstilası," *Tarih Dergisi* 63, (2016): 27-40, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/353859>.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz, Muallâ Uydu Yücel, "Yakup Beg," içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), C. 43: 277-278.

⁷ Mehmet Emin Buğra, *Şarki Türkistan, haz. Abdullah Oğuz* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021), 365.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz, Taşağıl, "Türkistan," 556-560; Ömer Kul, «Osman Batur ve Doğu Türkistan Milli Mücadelesi (1941-1951)» (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 27-28.

⁹ Ahmet Türköz, *Doğu Türkistan'da İnsan Hakları* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2010), 9-10.

¹⁰ Şahzada Dauliatova, "Çin'in Doğu Türkistan Politikası" (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 25-26).

lin liderliğinde Sovyetler Birliği'nin desteğiyle Çin Kızıl Ordusu'nun bölgeye girmesiyle yıkıldı.¹¹ Komünist Parti liderliğinde Çin Hükümetinin Doğu Türkistan'a girmesinden sonra 26 Eylül 1949'da Doğu Türkistan'da resmen komünizm ilan edildi. 1949 yılından bugüne kadar Doğu Türkistan, Çin idaresindedir. Yine Çin tarafından 1955 yılında Doğu Türkistan'a, Sincan Otonom Bölgesi idarî statüsü verildi.¹² Bölgeye Burhan Şehidi, Çin tarafından sırası ile valilik ve hükümet başkanlığı görevlerine atandı. Fakat tüm baskılara rağmen halkın bağımsızlık mücadelesi devam etti.¹³

Doğu Türkistan'ın güneyinde Hindistan, Tibet ve Pakistan, doğu ve kuzey-doğusunda Çin ve Moğolistan, kuzeyinde Kırgızistan, Kazakistan ve Rusya, batıda Afganistan ve Tacikistan ile yer almaktadır.¹⁴ Tanrı Dağları, Doğu Türkistan'ı Tarım Havzası ve Cungarya Havzası olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bu durum iklimi doğrudan etkilemekte ve kuzeyden gelen nemli havanın güneye geçmesini engelleyerek güney kesimde havanın kurak olmasına neden olmaktadır.¹⁵ Yazları çok sıcak, kışları ise çok soğuk olan karasal bir iklim bölgeye egemendir. Yüksek bir yayla olan Doğu Türkistan'ın kuzeyinde Tarbagatay ve Altay Dağları, güneyinde ise Himalaya, Karanlık ve Karakurum Dağları vardır. Tarım Havzası'nın yarısını Taklamakan Çölü kaplamaktadır. Geri kalanı ise Tarım Nehri sayesinde ziraata elverişli topraklardır.¹⁶ Özellikle ziraat ürünleri bakımından Kaşgar ve Turfan dolaylarında yetişen pirinç ve pamuk ekonomiye büyük katkı sağlar. Bölge kömür, cıva, amonyak, kurşun, uranyum madenlerinin yanında petrol rezervlerine de sahiptir.¹⁷ Ayrıca hayvancılığa da uygundur. Cungarya Havzası da ziraata elverişli olduğu gibi ülkenin kara ve demir yolları bağlantısını sağlayan hareketli yapısıyla önemli bir yerdir.¹⁸ Ülke batıdan gelen Kaşgar Nehri, güneybatıdan gelen Yarkent Nehri ve güneyden gelen Hotan Nehri ile kuzeybatıdan gelen Aksu kolları ile beslenmektedir. En önemli akarsuyu Tarım Nehri'dir. Diğer nehirleri ise; Bulungir, Kara İrtiş ve Kurungudu ırmaklarıdır. Doğu Türkistan'ın üç önemli gölü Bağraç, Lob ve Ebi'dir.¹⁹

Siyasi, coğrafi, tarım ve yeraltı kaynakları açısından oldukça önemli ve verimli olan Doğu Türkistan toprakları üzerinde Çin yönetimi kendisine karşı herhangi bir siyasi harekette bulunulmaması için her türlü önlemi almayı ihmal etmedi. Bunlardan biri de kurduğu kamplardır ve bu kamplar vasıtası

¹¹ Varis Çakan, "Tarihte ve Bugün Doğu Türkistan Meselesi," *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 7, Özel Sayı 1 (2023): 4, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3617692>.

¹² Ahsen Utku, *Doğu Türkistan: İpek Yolu'nun Mahzun Ülkesi* (İstanbul: İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı Yayınları, 2006), 40-41.

¹³ Kul, "Osman Batur ve Doğu Türkistan Millî Mücadelesi (1941-1951)," 330.

¹⁴ Türköz, *Doğu Türkistan'da İnsan*, 2.

¹⁵ Utku, *Doğu Türkistan*, 13.

¹⁶ Türköz, *Doğu Türkistan'da İnsan*, 2-3.

¹⁷ Kul, "Osman Batur ve Doğu Türkistan Millî Mücadelesi (1941-1951)," 15-16.

¹⁸ Utku, *Doğu Türkistan*, 13-14.

¹⁹ Türköz, *Doğu Türkistan'da İnsan*, 3.

ile insan haklarını ihlâl etmektedir

1. Kampların Kuruluş Gerekçeleri ve Mahiyeti

Doğu Türkistan'da, 1949 yılından beri yoğun şekilde, insan hakları ihlalleri yaşanmaktadır. İnsan hakları ihlallerinin Çin hükümetinin baskıcı kanunları ve resmî politikasından kaynaklandığı tespit edilmektedir. 1938-1949 yılları arasında Çin'de kurulan hapishanelerde siyasi düşmanlar, muhalif gruplar ve liberal entelektüeller tutuklanarak "*düşünce reformu*" sürecine tabi tutulmuştur. Günümüzde Doğu Türkistan'da mevcut olan toplama kampları, "*yeniden eğitim*" adı altında faaliyet sürdürmektedir. 1949 öncesi ve sonrası kurulan kampların en belirgin farkı, belli etnik ve dinî gruplara yönelik olmalarıdır. Komünist dönemde düşman sınıfsal iken günümüzde etnik ve dinî kimliklerinden dolayı bireyler "*hastalıklı*" olarak görülmekte ve eğitim adı altında tecrit edilmektedir.²⁰ Bu durumdan sebeple Çin'in Müslüman Uygurlara karşı hak ihlallerinin temel nedeni, Doğu Türkistan ile olan tarihi ilişkisine ve bölgenin stratejik önemine dayanmaktadır. Çin 1950'li yıllardan bu yana Mao tarafından başlatılan yeniden eğitim programı adı altında milyonlarca insanı kapsayan kamp uygulamasını hâlâ sürdürmekte sadece yeni açtığı kamplarda bazı değişik uygulamalara da yer vermektedir ki bunlardan biri de küresel endüstrinin lider firmaları tarafından sağlanan son teknolojiye sahip dijital gözlemleme yöntemidir. Bu kamera ağı, sivil kamu güvenliğine entegre edilerek olası suçluları tahmin etmek için davranışları analiz etmektedir.²¹ Bu davranışların analizleri sonucunda kişiler geçmişten beri ıslah, ekmek ve toplama kampları adları verilen iş kamplarından birine olası suçlu olarak sürgün edilmektedir.²² Yani toplama kamplarına yasal olarak bir mahkeme sürecinden geçenler değil, davranışlar üzerinden yargısız infaza tabi tutulanlar konulmaktadır.

Çin Halk Cumhuriyeti dünyaya kapalı politika izlediği için insan hakları kuruluşlarının bölgede faaliyet göstermesi yasaktır. Rejim muhalifi insan hakları savunucuları ve din adamları sadece fikirlerini ifade ettikleri için, ceza evlerinde, askerî çalışma kamplarında, gayri sıhhi şartlar altında tutulmaktadır. Bu durumu Uluslararası Af Örgütü/UAÖ (Amnesty International) raporları da onaylamaktadır.²³ Nitekim, uluslararası kuruluşların raporlarına göre, günümüzde halen Doğu Türkistan Türklerinin temel insan hakları şiddetle bastırılmakta, çoğu zaman yargılama yapılmaksızın keyfi olarak tutuklanmakta ve siyasi tutuklular, uluslararası adalet standartlarından çok uzak olan yargılamalar neticesinde uzun süreli hapis cezalarına mahkûm

²⁰ Mehmet Volkan Kaşıkçı, "Toplama Kamplarının Global Tarihi ve Doğu Türkistan," T24, 29 Aralık 2018. https://t24.com.tr/haber/toplama-kamplarinin-global-tarihi-ve-dogu-turkistan,785501#_ftn20.

²¹ Murat Yılmaz, *Doğu Türkistan'da Toplama Kampları Adım Adım Soykırım* (İstanbul: İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı Yayınları, 2020), 10-11.

²² İsa Alptekin, *Doğu Türkistan Davası* (İstanbul: Otağ Yayınları, 1975), 238.

²³ Burhan Kuzu, "Doğu Türkistan Raporu ve İnsan Hakları İhlalleri", içinde *Doğu Türkistan'da İnsan Hakları İhlalleri*, Ş. Ceylanlı, Y. Akdoğan ve R. Kırkık (Haz) (İstanbul: Aydınlar Ocağı Yayını, 1999), 31-32.

edilmektedir. Ayrıca, bu tutukluların temerküz kamplarında zorla çalıştırıldığı ve ağır fiziksel cezalara tabi tutuldukları da belirtilmektedir. 2020 Doğu Türkistan'da İnsan Hakları Durumu (2020 Annual Report: 2020 Human Right Situation in East Turkistan) adlı raporda insan hakları ihlalleri ayrıntılı şekilde kaydedilmektedir.²⁴ Hatta 2021 yılında UAÖ, Birleşmiş Milletlere (BM) üye tüm ülkelere açık mektup göndererek Çin'in Doğu Türkistan'daki insan hakları ihlallerini araştırmak üzere BM öncülüğünde bir mekanizma kurulması çağrısında bulundu. UAÖ Genel Sekreteri Agnès Callamard, uluslararası toplumun Çin'in Doğu Türkistan'da süregelen ihlallerini güçlü bir biçimde kınaması ve adalete hesap vermesi gerektiğini ifade ederek imza kampanyası düzenledi ve bu imzaları daha sonra Çin büyükelçisine verdi.²⁵

Toplama kampları mahiyetleri itibarı ile, herhangi bir suçtan hüküm giymemiş insanların ırk, din ve sosyal sınıflarına göre toplu tecridine dayanan kurumlardır. Bu kamplar keyfi güç kullanımı, özgürlüğün sistematik olarak ihlali, kültür ve inançların tahkiri, ideolojik baskı, taciz, işkence, cinayet ve soykırımın bulunduğu tüm insan haklarının ihlâl edildiği yerlerdir.²⁶ Doğu Türkistan'da toplama kamplarının kurulmasının ana gayesi; İslâmiyet inancını ve Türk kültürünü tamamen ortadan kaldırmaktır.²⁷ Hatta Çin bölgedeki Türk kimliği ve İslamiyet'in izlerini silmek için yüzlerce köyün ismini değiştirme yoluna gitti. Bu konuda İnsan Hakları İzleme Örgütü (HRW) 18 Haziran 2024'te 2009-2023 yılları arasını kapsayan bir rapor yayınladı.²⁸ Çin hükümeti, Türk kültürü ve İslâmiyet'i ortadan kaldırmak için toplu tecride dayalı keyfi tutuklamalar yaparak toplama kamplarını bir asimilasyon merkezi olarak kullanmaya başladı.

Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, 2014 yılındaki Doğu Türkistan ziyareti sonrası aşırı dincilik zehri ile ilgili uyarıda bulunmuş ve baskı siyasetinin uygulanması gerektiğini savunarak keyfi tutumlara zemin hazırlanmasının önünü açmıştır. Böylece 75 farklı aşırıçılık belirtisi sıralanarak insanlardan bu belirtilerden birini dahi sergileyenleri ihbar etmeleri istenmiştir. Bu aşırıçılık belirtilerinden bazıları şunlardır:

“Sincan'ı bölmeyi, Doğu Türkistan İslam Devleti kurmayı ve İslami yönetim kurulmasını savunmak.”, “Mevcut politikalara

²⁴ Dolkun İsa, “Doğu Türkistan'da İnsan Hakları İhlalleri”, içinde *Çin'de İnsan Hakları ve Hak İhlalleri*, Ömer Kul (Edt) ve Çev. Abdullah Oğuz (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2022), 109-153.

²⁵ Mustafa Bağ, “Uluslararası Af Örgütü'nden Doğu Türkistan için açık mektup: Zulümlere karşı harekete geçilmeli,” *Euronews*, 29 Temmuz, 2024. <https://tr.euronews.com/2021/10/12/uluslararası-af-orgutu-nden-dogu-turkistan-dan-icin-ac-k-mektup-zulumlere-kars-harekete-gec>.

²⁶ Yılmaz, *Doğu Türkistan'da Toplama Kampları*, 10; Doğu Türkistan'da uygulanan bazı insan hak ve ihlalleri için ayrıntılı bilgi için bkz. Alptekin, *Doğu Türkistan Davası*, 257-270.

²⁷ Salih Aynural, “Açık Cezaevi Doğu Türkistan,” *Türk Dünyası Araştırmaları* 122, 240 (2019): 209, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1470239>.

²⁸ “China: Hundreds of Uyghur Village Names Change,” *Human Rights Watch*, erişim 28 Haziran, 2024, <https://www.hrw.org/news/2024/06/18/china-hundreds-uyghur-village-names-change>.

ve düzenlemelere direnmek ve saldırmak. Tüm sosyal yaşamı düzenleyecek merci olarak Kur'an'ın emirlerini savunmak ve İslami öğretilere uymayan şeyleri körü körüne dışlamak ve bunlara saldırmak.”, “Normal dinî faaliyetlerde bulunan din-dar insanlarla İslami bilgiler hakkında tartışmak ve aşırı fi-kirleri teşvik etmek.”, “Uzun sakallı ve paçaları kısa pantolon giyen genç ve orta yaşlı erkeklerle çarşafı ve peçeli kadınlar dinî aşırılık gösteren kişilerdir. Bunlar onların genel özellik-leridir.”, “Kültürel tanıtım ve aşırı fikirlerin yayılması amaçlı Türkçe, Urduca, Arapça vb. dillerin öğretilmesi.”, “Hükümetin organizasyonu dışındaki hac seferlerini teşvik etmek, organi-ze etmek veya bu seferlere katılmak.”, “İzinsiz olarak dinî faa-liyet alanları dışındaki açık alanlarda büyük ölçekli dinî hey-keller inşa etmek.”, “İçki içenleri dinî sebeplerle dövmek, yara-lamak, tütün ve alkol satan dükkânlara, eğlence mekânlarına ve tesislere zarar vermek.”, “WeChat ve diğer sosyal medya araçlarını kullanarak zehir ve patlayıcı yapmayı öğrenmek.”²⁹

Yine 2018 yılında araştırmacı yazar Tanner Greer'in Foreign Policy der-gisinde yayımlanan Radikal Eğilimin 48 Şüpheli İşareti adlı çalışması, Doğu Türkistan'daki toplama kamplarındaki tutuklamaların boyut ve sebeplerini açık şekilde ortaya koymuştur. Greer'in çalışması, İnsan Hakları İzleme Örgü-tü (Human Rights Watch-HRW) araştırmacıları tarafından Çin dışına çıkmayı başaran Türkler ile yaptıkları röportajlara dayandırılmıştır. Yine Avustralya Ulusal Üniversitesi'nin 2018 Çin Yılığ'ının yazarlarından olan Gerry Groot ise, bu 48 işaretin Çin'de aşırı dincileri tanımlama ve ayırmada rehber oldu-ğunu söylemektedir. Doğu Türkistan Türklerinin toplama kamplarına gönde-rilmeleri için yeterli görülen 48 işaret şunlardır:

“Bir çadıra sahip olmak. Başkalarına yemin etme demek. Yurt dışına çıkmış olmak. Yurt dışına çıkan birisiyle konuşmak. Kaynak makinasına sahip olmak. Başkalarına günah işleme-mesini söylemek. Fazladan yiyeceğe sahip olmak. Kahvaltıyı güneş doğmadan önce yapmak. Yurt dışına çıkan birini ta-nımak. Pusulaya sahip olmak. Devlet görevlisiyle tartışmak. Halk içinde Çin'in bazı ülkelerden daha zayıf olduğunu söy-lemek. Birden fazla bıçağa sahip olmak. Bölgedeki resmî gö-revliiler hakkında şikâyet dilekçesi göndermek. Çok çocuklu olmak. Alkol kullanmaktan kaçınmak. Resmî görevlilerin ya-tağında yatmasına, yemeğini yemesine ve evinde yaşaması-na izin vermemek. VPN'e (sanal özel ağ) sahip olmak. Sigara kullanmaktan kaçınmak. Kimliğini taşımamak. WhatsApp uy-gulamasına sahip olmak. Ebeveyni öldüğünde ağıt yakmak, halk içinde üzölmek veya üzüntölü davranmak. Resmî görev-

²⁹ Yılmaz, Doğu Türkistan'da Toplama Kampları, 16, 132-136.

lilerin DNA örneği almalarına izin vermemek. Yurt dışında çekilmiş herhangi bir video izlemek. Çin bayrağının bulunduğu yerde başörtüsü takmak. 45 yaşının altındaki kadınların başörtü takması. Camiye gitmek. Namaz kılmak. Oruç tutmak. Dinî ders dinlemek. Resmî görevlilerin retina taraması yapmalarına izin vermemek. Resmî görevlilerin telefonundaki her şeyi yüklemesine izin vermemek. Resmî görevlilere ses kaydı vermemek. Okulda ana dilini kullanmak. Ana dilini resmî dairelerde kullanmak. Skype, WeChat gibi uygulamalarla yurt dışından birisi ile konuşmak. Üzerinde Arapça harf bulunan giysi giymek. Tam sakala sahip olmak. Dinî semboller taşıyan kıyafet giymek. Zorunlu propaganda sınıflarına katılmamak. Zorunlu bayrak çekme törenine katılmamak. Halk mücadelesi oturumlarına (siyasi rakiplerin halk tarafından küçük düşürülmesi) katılmamak. Aile üyelerini ve kendisini halk mücadelesi oturumlarında kınamayı reddetmek. Polis tarafından tutuklandığında intihar etmeye çalışmak. Kamptayken intihar etmeye çalışmak. Geleneksel cenaze töreni yapmak. Karakolda kayıt yaptırmadan birçok aile üyesini evine davet etmek. Yukarıda geçenlerin herhangi birisini yapmış bir aile üyesine sahip olmak.”³⁰

Yukarıda belirtilen işaretleri, Çin yönetimi istikrarın korunmasına tehdit olarak görmekte ve bunları istikrarın korunması amacıyla gerekli tedbirler olarak sunarak Doğu Türkistan Türklerine karşı toplama kamplarında uyguladığı baskıcı tutumu ve uygulamaları devam ettirmektedir. Bu işaretleri bulunduran kişilere yönelik Çin’in baskıcı uygulamalarının uluslararası hukuk çerçevesinde BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ne uygunluk durumu açısından değerlendirdiğimizde bireysel özgürlükler olduğunu görürüz. Örneğin Çin hükümetinin Terörizme Karşı Küresel Savaş kapsamında ayrılıkçılık, dini aşırılık ve uluslararası terörizm olarak üçe ayırdığı işaretler ile hedef alınanların genellikle Müslüman birinin cenaze törenine katılanları veya hükümetin istemediği bir cep telefonu uygulamasına sahip olanları gözaltına almaktadır.³¹

Çin insan hakları savunucuları ve STK’ların tahminlerine göre, 2014 yılından bu yana Doğu Türkistan’da resmî olarak tutuklanan kişi sayısı önceki beş yıla göre üç kat artmıştır. Hükümetin gözaltı merkezleri, cezaevleri ve yeniden eğitim kamplarında tutuklu kişiler işkence ve kötü muameleye çok fazla maruz kalmaktadırlar. Bir dizi rapor, 2017 yılı mart ayı sonlarından itibaren bölgede geniş çaplı tutuklamaların yapıldığını ve bu durumun özellikle 29 Mart 2017 tarihinde ilan edilen Aşırıcılıktan Arındırma Yönetmelikleri

³⁰ Yılmaz, *Doğu Türkistan’da Toplama Kampları*, 17-18.

³¹ Maya Wang, “China’s ‘Beautiful Xinjiang’ Continues to Oppress Uyghurs,” *Human Rights Watch*, erişim 19 Nisan 2024, <https://www.hrw.org/news/2023/09/13/chinas-beautiful-xinjiang-continues-oppres-uyghurs>.

sürecine denk geldiğini kaydetmiştir. Bu yönetmeliğin üçüncü bölümünün 14 sayılı yönergesinde, “aşırıclıktan arınma ve dönüşüm için bireysel ve merkezî eğitimin birlikte uygulanması gerektiği” belirtilerek üç tür eğitim kurumu tanımlamaktadır. Bunlar 1. eğitim merkezleri aracılığıyla merkezî dönüşüm, 2. hukuk sistemi okulları ile dönüşüm, 3. rehabilitasyon ile düzeltme merkezleridir. Bu merkezlere yönelik yapılan ihale teklifleri de bu uygulamaları doğrulamakta ve adı geçen kurumların bazen gözaltı merkezlerine, bazen polis karakollarına, bazen de hastane ve marketlere de ev sahipliği yapan büyük bir kurumun bir parçası olduğunu göstermektedir.³²

Çin hükümeti tarafından 2017 yılında bölgede Sincan’daki Aşırılığı Yok Etme Yönetmelikleri uygulanmaya başlandı ve bu sayede yeni tarz aşırılığı yok etme adı altında toplama kampları faaliyete geçirildi. Ancak Çin yönetimi bu kampların varlığını uzun süre reddetti. Bunun üzerine teknolojiden de faydalanılarak bir yandan uydu görüntüleri ortaya çıkarıldı. Diğer yandan da eski mahkûm ve yakınlarının beyanları ile güvenlik görevlisi alımlarına dair resmî evraklar gösterildi. Bu belgelenme karşısında Çin kamplarının varlığını kabul etmek zorunda kaldı. Çin yönetimi, inkârı bırakarak Doğu Türkistan Türklerinin bu kamplarda gönüllü olarak kaldıklarını söyledi. Kamplarla ilgili tedbirleri de elden bırakmadı ve nerede ise Doğu Türkistan’ın tamamına yayılan (Kaşgar, Kızılısu, Hoten, Aksu, Bortala, Bayangolin, İli, Urumçi, Tarbagatay, Türkan, Altay, Karamay, Sanci Hui, Kumul) bu kampların çevresini dikenli tellerle çevirdi. 2018 yılına kadar varlığı inkâr edilen bu kamplar, ücretsiz mesleki eğitim sağlayan yerler olarak Çin yönetimi tarafından sıradanlaştırılmaya çalışıldı.³³ Dört tarafı duvarla örülü, son teknolojiye sahip güvenlik sistemleri ile korunan ve kalanların izlendiği bu kamplarda izleme kulelerinin bulunması ve polis/askerlerin verilen cezaları uygulamaları bu yerlerin gönüllü kalınan ücretsiz mesleki eğitim yerleri olmadıklarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.³⁴ Bütün bu uygulamalardan sonra 2018 yılında yayımlanan bir raporda Doğu Türkistan’dan 3 milyona yakın kişinin göç ettirildiği kaydedilmiştir.³⁵

Uluslararası Araştırmacı Gazeteciler Konsorsiyumu 2019 yılında coğrafi koordinatları üzerinden Doğu Türkistan’da 182 toplama kampı, 209 hapis-hane ve 74 Bigtuan işçi kampı olduğunu belirlediğini dünyaya duyurdu. Ayrıca Doğu Türkistan’daki toplama kampları hakkında araştırmalar yürüten HRW ve Alman araştırmacı Adrian Zenz, bölgede 1.200 kamp bulunduğunu iddia ettiler. Zenz iddiasını şöyle savunmaktadır: “*Deliller üzerine artan incelemelerim gösteriyor ki, Doğu Türkistan’da kasaba ve bölge düzeyi arasında olan her idarî birime en az bir toplama kampı düşüyor ve bunların toplamı da 1.200 yapıyor.*”³⁶ Zenz’in yaptığı araştırma, Çin hükümetinin kamp alanları ile ilgili

³² Yılmaz, *Doğu Türkistan’da Toplama Kampları*, 24.

³³ İsa, *Doğu Türkistan’da İnsan Hakları İhlalleri*, 115-116.

³⁴ Yılmaz, *Doğu Türkistan’da Toplama Kampları*, 15, 25.

³⁵ Yılmaz, *Doğu Türkistan’da Toplama Kampları*, 15.

³⁶ Yılmaz, *Doğu Türkistan’da Toplama Kampları*, 26.

uydu görüntüsü kontratları ve açtığı ihaleler çerçevesinde farklı yıllara göre 28 kamp bölgesini kapsamaktadır. ASPI'nin 2016-2019 yılları arasını kapsayan incelemeleri ise, bu 28 kamp alanında %465'lik bir büyümenin olduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu çalışmaya göre, Hoten kenti tesisindeki büyüme, tespit edilen en büyük büyümedir. 2016 yılında 7.000 metrekare olan tesis, Eylül 2018'de 172.000 metrekareye çıkmıştır ki bu 18 aylık zaman zarfında %2.469 oranında bir genişleme anlamına gelmektedir.³⁷ Yine Zenz, 2017 yılında Çin hükümetinin kamplar için 20 milyar yuan (yaklaşık 2.96 milyar dolar) harcama yaptığını kaydetmekte ve 2017-2018 yılları arasında kampların 39'unun boyutunun 3 katına çıkarıldığını aktarmaktadır.³⁸ Ayrıca Çin yönetimi dünya kamuoyundan tepki almamak için bu toplama kampları girişinde yeniden eğitim merkezi, meslek edindirme kursu veya teknik beceri okulu gibi tabelaları asmaktadır.³⁹

Kampların mimari açıdan ne şekilde tasarımlara sahip oldukları hakkında çok fazla bir bilgiye sahip olamasak da ÇKP Başkan Yardımcısı Zhu Hailun'un imzasıyla paylaşılan bir belgeden şu şekilde olduklarını görüyoruz: Kamplarda, kilit altında bulunan yatakhaneler, kat ve koridorlar ile tüm binaların ön kapısında izleme yapılan özel bir polis karakolu bulunmaktadır. Tutuklular, kamplarda süresiz kalabilmektedir. Aynı zamanda kamplarda bir puanlama sistemi uygulanmaktadır. Bu sistemde, tutuklular ideolojik dönüşüm, disipline uyum ve çalışma ve eğitim adı altında puanlamaya tabi tutulmaktadır. Eğitimde dönüşüm sağlandıktan sonra tutuklular başka bir kampa gönderilerek emek ve becerileri eğitimi stajına katılmaktadırlar. Birinci önceliğin kaçışın önlenmesi olduğu bu kamplarda haftalık telefon görüşmeleri ve akrabalarla görüntülü görüşme aylık tek taraflı olarak yapılmaktadır. Eğer istenilen tavır sergilenmezse cezalandırma da telefon görüşmeleri askıya alınmaktadır.⁴⁰ Kamplarda iyi hal sergileyenler ise kamplara uygun olarak inşa edilen fabrikalarda zorunlu ve ücretsiz olarak çalıştırılmaktadır.⁴¹

2. Toplama Kamplarındaki Hak İhlâlleri

Çalışmamızda, Doğu Türkistan'daki toplama kamplarında tutuklu bulunan kişilere karşı işlenen insan hakları ihlallerini tanık ifadeleri ve çeşitli kaynakları analiz ederek ve BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin ilgili maddelerini temel alarak açıklamaya çalışacağız. Bu bağlamda, BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 1. maddesi eşitlik hakkına vurgu yapmak-

³⁷ Yılmaz, *Doğu Türkistan'da Toplama Kampları*, 32; Nureddin İzbasar, "Toplama Kampları," içinde *Doğu Türkistan Raporu*, Alimcan İnayet (Edt) (İstanbul: Uygur Akademisi, 2020), 43, <https://www.akademiye.org/ug/wp-content/uploads/2020/10/Dogu-Turkistan-Raporu-Uygur-Akademisi.pdf>.

³⁸ Lindsay Maizland, "China's Repression of Uyghurs in Xinjiang," Council on Foreign Relations," son güncelleme 22 Eylül, 2022, <https://www.cfr.org/backgrounder/china-xinjiang-uyghurs-muslims-repression-genocide-human-rights>.

³⁹ Nureddin İzbasar, *Doğu Türkistan Raporu* (İstanbul: İNSAMER, 2020), 21, <https://ihh.org.tr/public/news/4/4462/dogu-turkistan-raporu---nurettin-izbasar.pdf>.

⁴⁰ Yılmaz, *Doğu Türkistan'da Toplama Kampları*, 29-30.

⁴¹ İzbasar, "Toplama Kampları", 48.

tadır: “Bütün insanlar hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler ve birbirlerine karşı kardeşlik zihniyeti ile hareket etmelidirler”. Yine Beyanname’nin 2. maddesi, insanlar arasında hukukî ayırım gözetmeksizin eşitlik hakkının sağlanmasının önemine vurgu yapmaktadır:

“Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer herhangi bir akide, millî veya içtimai menşe, servet, doğuş veya herhangi diğer bir fark gözetilmeksizin işbu Beyannamede ilan olunan tekmil haklardan ve bütün hürriyetlerden istifade edebilir. Bundan başka, bağımsız memleket uyruğu olsun, vesayet altında bulunan, gayri muhtar veya sair bir egemenlik kayıtlamasına tabi ülke uyruğu olsun, bir şahıs hakkında, uyruğu bulunduğu memleket veya ülkenin siyasi, hukukî veya milletlerarası statüsü bakımından hiçbir ayrılık gözetilmeyecektir.”⁴²

Beyanname ve Çin anayasasındaki eşitlik ilkesi; tüm bireylerin özgür ve eşit olarak doğduğu gerçeği ile tüm haklara sahip olduğunu kabul etmektedir. Eşitlik ilkesi, Çin Halk Cumhuriyeti anayasasında şöyle yer almaktadır:

“Çin Halk Cumhuriyeti’nde yaşayan bütün etnik gruplar eşittir. Devlet, azınlıklar olan etnik grupların yasal hak ve çıkarlarını güvence altına alır, bütün etnik gruplar arasındaki eşitlik, dayanışma ve yardımlaşma ilişkilerini koruyup geliştirir. Herhangi bir etnik gruba karşı ayırım ve baskı yapılması ile etnik gruplar arasındaki dayanışmaları bozmayı ve etnik bölünmeyi yaratmayı amaçlayan girişimlerde bulunması yasaktır. Çin’in etnik işler konusunda izlediği temel bir ilke olan etnik gruplar arası eşitlik, bütün etnik gruplardan vatandaşların kendilerinin ve devletin efendisi olmalarının temel güvencesidir.”⁴³

HRW Çin direktörü Sophie Richardson, Çin Yazışmaları adlı kitapçıklardaki belgelerde yüzbinlerce insanın bu kamplarda tutulduğunun kayıtlı olduğunu ve toplama kamplarının yöneticileri için uygulanması istenen talimatları içeren Telegram adlı bir talimatnamenin bulunduğuna vurgu yapmaktadır. 2017 yılında hazırlanan bu kitapçıklardaki talimatlar şu hususlardan oluşmaktadır: Kullanılacak endoktrinasyon (beyin yıkama) yöntemleri, kampların varlığının kamuoyundan nasıl gizleneceği, kaçışların nasıl engelleneceği, salgın hastalıkların nasıl kontrol altına alınacağı ve kamplarda tutulanların yakınlarını ne zaman görebilecekleri yer almaktadır. Bu belgelerdeki talimatlar doğrultusunda uygulanan hak ihlalleri ise şunlardır: Hiçbir suç isnat edilmeden yargılanmadan tutuklama, kamplarda tutulanların ailelerine bilgi verilmemesi, siyasi anlamda komünizm propagandası ile bu doktrini kabul

⁴² “Universal Declaration of Human Rights,” *United Nations*, erişim 3 Temmuz, 2024, <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.

⁴³ Li Sheng, *Çin’in Xinjiang Bölgesi Geçmişi ve Şimdiki Durumu*, çev. Xu Xinyue (Urumçi: Xinjiang Halk Yayınevi, 2006), 198.

etmeye zorlama, fizikî ve psikolojik işkence (elektrik şoku verme, dayak, aç ve susuz bırakılma, zoraki kürtaç ve kısırlaştırma, yoğun ve parlak ışıkla körleştirme, toplu tecavüz, aşırı kalabalık odalarda tutulma vb.), tutukluların ceza ve ödül sistemi ile aileleriyle görüşmelerine karar verme, tutulma sürelerinin belirsiz olması, tutuklu Türklerin aile ve arkadaşlarını rapor etmelerini istemek, tutukluların çocuklarını alarak izlerini kaybettirme, tutukluların organ hırsızlığına maruz kalması, tutuklu olan Türklerin işçi olarak zorla çalıştırılması gibi hak ve özgürlük ihlalleri söz konusudur.⁴⁴ Beyanname'nin 1 ve 2. maddesi eşitlik ve onur hakkını vurgulamaktadır. HRW, Çin'in Doğu Türkistan'daki Türklere yönelik insan hakları ihlallerini düzenli olarak raporlamaktadır. Özellikle Eradicating Ideological Viruses raporu tutuklu, tutuklu yakını ve bölge halkının görüşmelerine dayanmaktadır. Rapordaki en yaygın suistimaller, ifade özgürlüğü, din ve mahremiyetin temel hakları ile işkence ve adil olmayan yargılamalardan korunma haklarını ihlâl içermektedir. Daha geniş anlamda, günlük yaşam üzerindeki Çin hükümet kontrolleri, uluslararası hukukun ayrımcılığa karşı yasaklarını ihlâl ederek etnik azınlıklara eşitlik hakkını gözetmeksizin uygulamalar yapmaktadır.⁴⁵

BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 7. maddesi uyarınca bireylerin her türlü kışkırtma ve ayrımcılığa karşı korunma hakkı vardır: *"Kanun önünde herkes eşittir ve farksız olarak kanunun eşit korumasından istifade hakkına haizdir. Herkesin işbu Beyannameye aykırı her türlü ayırt edici muameleye karşı ve böyle bir ayırt edici muamele için yapılacak her türlü kışkırtmaya karşı eşit korunma hakkı vardır."*⁴⁶ BM İnsan Hakları Konseyi'nin 2022 yılındaki raporunda Çin yönetimi fikirleri, düşünceleri, faaliyetleri, kıyafeti, sembolleri, işaretleri yasaklayan bu unsurların nelerden oluştuğuna dair onları aşırılıkçı kılacak detayları net bir biçimde açıklamamaktadır. Bu bağlamda, BM raporunda Çin yasa ve politikasının, eleştirel niteleyici şiddet sıfatı olmadan, genel olarak sürekli aşırıcılığa atıfta bulunmasını bireylere veya topluluklara karşı ayrımcı veya keyfi şekilde kullandığına yer vermektedir.⁴⁷ Açıkça Çin Hükümeti Radikal Eğilimin 48 Şüpheli İşareti temeline dayanarak belirli bir dini veya etnik grubu hedef alarak ayrımcı bir politika uygulamaktadır. Toplama kamplarında etnik azınlıkların keyfi tutuklamalar ile zorunlu fikir uygulamalarına maruz kalmaları yasa önünde eşit koruma haklarının çiğnenmesine neden olmaktadır.

BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 9. maddesi *"Hiç kimse keyfi olarak tutuklanamaz, alıkonulanamaz veya sürülemez"*dir. Bu maddeyi Çin Hü-

⁴⁴ Yılmaz, *Doğu Türkistan'da Toplama Kampları*, 55-60.

⁴⁵ "Eradicating Ideological Viruses," *Human Rights Watch*, yayınlanma 9 Eylül, 2018, <https://www.hrw.org/report/2018/09/10/eradicating-ideological-viruses/chinas-campaign-repression-against-xinjiangs>.

⁴⁶ "Universal Declaration of Human Rights."

⁴⁷ United Nations Human Rights, *OHCHR Assessment of human rights concerns in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region, People's Republic of China* (31 Ağustos 2022), 7, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/2022-08-31/22-08-31-final-assessment.pdf>.

kümeti yok sayarak keyfi tutuklamalar yapmakta ve bunları Radikal Eğilimin 48 Şüpheli İşareti temeline dayandırmaktadır. Bildirge'nin 10. maddesinde yer alan adil yargılanma hakkı ihlale uğramaktadır: *"Herkes, haklarının, vecibelerinin veya kendisine karşı cezai mahiyette herhangi bir isnadın tespitiinde, tam bir eşitlikle, davasının bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından adil bir şekilde ve açık olarak görülmesi hakkına sahiptir. Yine Bildirge'nin masumiyet karinesi olan 11. maddesi: "1) Bir suç işlemekten sanık herkes, savunması için kendisine gerekli bütün tertibatın sağlanmış bulunduğu açık bir yargılama ile kanunen suçlu olduğu tespit edilmedikçe masum sayılır. 2) Hiç kimse işlendikleri sırada milli veya milletlerarası hukuka göre suç teşkil etmeyen fiillerden veya ihmallerden ötürü mahkûm edilemez. Bunun gibi, suçun işlendiği sırada uygulanabilecek olan cezadan daha şiddetli bir ceza verilemez"*dir.⁴⁸ Bu tür maddeler uluslararası hukukun temelleri arasında yer almaktadır. Çünkü bir bireyin keyfi olarak tutuklanması ve yargılama olmadan suçlu muamelesi görmesi kabul edilmemektedir.

Bildirge'nin 12. maddesi *"Hiç kimse özel hayatı, ailesi, meskeni veya yazışması hususlarında keyfi müdahalelere, şeref ve şöhretine karşı tecavüzlere maruz bırakılamaz. Herkesin bu müdahale ve tecavüzlere karşı kanun ile korunmaya hakkı vardır"* ve 18. maddesi *"Her şahsın, fikir, vicdan ve din hürriyetine hakkı vardır; bu hak, din veya kanaat değiştirmek hürriyeti, dinini veya kanaatini tek başına veya topluca, açık olarak veya özel surette, öğretim, tatbikat, ibadet ve ayinlerle izhar etmek hürriyetini içerir"* şeklinde iken 19. maddesi *"Her ferdin fikir ve fikirlerini açıklamak hürriyetine hakkı vardır. Bu hak fikirlerinden ötürü rahatsız edilmemek, memleket sınırları mevzubahis olmaksızın malumat ve fikirleri her vasıta ile aramak, elde etmek veya yaymak hakkını içerir"* şeklindeki hükümleri barındırmaktadır.⁴⁹ Radikal Eğilimin 48 Şüpheli İşareti aracılığıyla bireylerin kişisel tercihleri, inançları veya yaşam tarzları temel alınarak yargılanmaları tamamen özel yaşama haksız ve keyfi bir müdahalede bulunmak demektir. Bu keyfi tutuklamalar ise bireylerin itibarlarının kaybına neden olmaktadır. Çin Hükûmeti Bildirge'nin 12. maddesi kapsamındaki haberleşme hakkını da toplama kamplarında kısıtlamakta veya engellemektedir. 18 ve 19. maddeleri ise düşünce özgürlüğü kapsamına çıkararak Doğu Türkistan'daki etnik azınlıkları cezalandırmak için kullanmaktadır. Kısacası Çin Radikal Eğilimin 48 Şüpheli İşareti neticesinde yaptığı keyfi tutuklamalarda, belirtilen hukuk normlarına uymadığı gibi bu normları hiçe saydığını da göstermektedir.

Çin yönetimi dinî vecibelerini yerine getirenlere karşı acımasız uygulamalar yaptığı gibi Kasım 2022'de Sincan Komünist Partisinin Sekreteri Ma Xingrui'nin yaptığı konuşmada bu durumu bir terör eylemi olarak gördüklerini, terörle mücadele çabalarının devam ettiğini, Kur'an'ın sosyalist değerlere uygun olarak yeniden yorumlanması gerektiğini düşündüklerini ve bunun

⁴⁸ "Universal Declaration of Human Rights."

⁴⁹ "Universal Declaration of Human Rights."

gerçekleştirilmesi amacıyla hükümetin din üzerindeki ideolojik kontrolünü sıkılaştırmayı içeren bir kampanya başlattıklarını açıklayarak bölgedeki baskılarını arttırmıştır.⁵⁰ ABD Uluslararası Din Özgürlüğü Komisyonu (USCIRF) 2023 yılına dair yıllık raporunda Çin Hükümeti'nin bölgedeki Müslüman ve Hristiyanlara karşı baskıcı tutumunu devam ettirdiğini çeşitli yeni bulguları paylaşarak yayınlamıştır.⁵¹ Baskıcı uygulamalarını toplama kamplarında uygulayan Çin Hükümeti asimilasyon ile kültürel gelenekleri yok etmek amacını hayata geçirmek için öncelikli olarak etnik azınlıkların nüfusunu azaltarak bölgenin demografik yapısını değiştirmeyi hedeflemektedir. Bu baskılar sonucunda, milli kimliğin zayıflatılması ve bireylerin kendilerine yabancılaşması gibi psikolojik sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Toplama kampı tanıklarının aktardıklarına göre, insanlar kampa alındıktan sonra sıkı bir sorgudan ve işkenceden geçirilmekte; kendilerine isnat edilen suçların yazıldığı itirafnameye zorla ve işkenceler sonucunda imza atılmaya zorlanmakta ve bunlara istinaden de yargılama ve mahkeme olmaksızın doğrudan yargısız infaz ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Sorgu sırasında en çok daha önce dinî ibadet yaptığı, yurt dışında akrabasının bulunduğu, yurt dışı telefon görüşmesi yaptığı, insanları ibadet üzerinden iyilik yapmaya teşvik ettiği, içki içmediği, Çince bilmediği, İslâmiyet'i çağrıştıran belge veya bilgiyi barındırdığı gibi konularda suçlayarak kamplara almaktadır.⁵² Birleşmiş Milletlerin 2022'de yayınladığı raporuna göre, 2017-2019 yılları arasında tutuklananlar karakolda herhangi bir avukata erişim izinleri olmaksızın uzun sorgulamalar sonrasında kamplara gönderilmişlerdir.⁵³ BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 3. maddesi "*Yaşamak, hürriyet ve kişi emniyeti her ferdin hakkıdır.*"⁵⁴ Tutukluların zorla kısırlaştırılması ve kötü koşullarda yaşamaya zorlanması, doğrudan yaşam hakkı ile sürekli gözetim altında tutulması, işkenceye ve zorla çalıştırılmaya maruz kalmaları, özgürlük ve güvenlik haklarını ihlâl etmektedir. Ömer Bekali'nin ifadesine göre, Çin'in Doğu Türkistan bölgesindeki toplama kamplarında sekiz ay boyunca tutulmuş ve bu süreçte insan hakları ihlallerine maruz kalmıştır. Bekali, Çin polis merkezi tarafından pasaport, kimlik ve cüzdanına el konulduğunu ve zorla hastaneye götürülerek DNA, kan ve çeşitli testlerden geçirildiğini belirtmektedir. Bekali'nin anlattığına göre polis merkezinde, dört gün boyunca işkenceye tabi tutulmuş ve devlet güvenliğine zarar vermekle suçlanmıştır. Kendisine iftira atıldığını söyleyen Bekali, terörü organize etme ve teröristlere yardım gibi suçlamalara maruz kaldığını aktarmaktadır: "*Önce hastaneye götürdüler. Burada daha sonra gerektiğinde alabilmeleri için tüm organlarım kontrol edildi.*"

⁵⁰ Wang, "China's 'Beautiful Xinjiang'."

⁵¹ United States Commission On International Religious Freedom, *2023 Annual Report* (Washington DC: Nisan 2023), 16-18, <https://www.uscifr.gov/sites/default/files/2024-01/AR%202023.pdf>.

⁵² İzbasar, *Doğu Türkistan Raporu*, 22-23.

⁵³ United Nations Human Rights, *OHCHR Assessment of human rights*, 35-36.

⁵⁴ "Universal Declaration of Human Rights."

Daha sonra ise yerin altında bir karakola soktular beni. Orada dört gün dört gece boyunca ağır işkencelere maruz kaldım. Ayaklarımı ve ellerimi demirden zincirlerle bağlayarak tavana astılar. Tırnaklarımın arasına demir çubuklar ve iğneler soktular, demir kamçı ile vurup elektrikli işkence yaptılar”. Bekali, bu dört günlük işkence sonunda kendisine zorla işlemediği suçların kabul ettirmeye çalışıldığını şu şekilde aktarmaktadır: “Anayasal düzene başkaldırı, teröristlerle iş birliği, terör saldırısı hazırlığı gibi suçlarla suçlandım ama tüm bu suçlama ve işkencelere rağmen kabul etmedim ve uzatılan kâğıdı da imzalamadım”.⁵⁵ Bu örnekte görüldüğü üzere Beyanname’nin 5. maddesi de ihlâl edilmiştir: “Hiç kimse işkenceye, zalimane, gayriinsani, haysiyet kırıcı cezalara veya muamelelere tabi tutulamaz”.⁵⁶ Bu maddenin ihlâlê uğradığına dair birçok örneğe maalesef şahitlik ediyoruz. Buradaki suç isnat edilen konuların Çin yönetimi tarafından azınlık statüsündeki vatandaşlarına karşı uyguladığı sistematik suistimalleri içermektedir. Bu durum, tutukluları psikolojik ve sosyal açıdan da olumsuz etkilemektedir. Gözetim altında tutulma, işkence ve kötü muamele gibi ağır travmatik deneyimler stres bozukluğu, depresyon ve diğer psikolojik rahatsızlıklara yol açmaktadır. Tutukluların aile ve toplumdan koparılması yalnızlık hissine neden olmakta ve tecrit altında olmaları sosyal beceri kaybına sebep olmaktadır.

Kamplardaki yaşama koşulları ise son derece zordur. Alıkonanlara verilen yemekler yetersiz olduğu kadar kalori olarak da günlük ihtiyaçların gerisindedir. Ayrıca özensiz yapılan yemekler zehirlenme riskini de arttırmaktadır. Bu yüzden de oldukça fazla gıda zehirlenmesi vakaları yaşanmaktadır. Alıkonanlar günde 17 saat hiç konuşmadan, hareketsiz bir şekilde duvara bakarak oturtulmaktadır. Hiçbir mahkûmda cep telefonu yoktur. Odalar çok soğuk ve ışık almadığı gibi, ortalama 16 metrekare olan bu odalarda 20 kişi kalmaktadır. Tuvalet ve banyo ihtiyaca göre değil, kamp yönetimin belirlediği zamana göre kullanılabilir. Kamplarda alıkonanların kaçışını önlemek için birincil önlem 7/24 kameralarla izlenilmesidir. Tutukluların düşünce tarzını değiştirmeye yönelik ideolojik eğitimler sabah saatlerinde siyasi dersler ile başlamakta ve akşam saatlerine kadar devam edip öz değerlendirme ile son bulmaktadır. Öz değerlendirmede suçlarını düşünmeleri için pişmanlık ve itiraf baskısı uygulanmaktadır. Tutuklular her hafta Mandarin Çincesi, ideoloji ve disiplin konularında, ay ve sezon boyunca dereceleri gittikçe zorlaşan sınavlara tabi tutulmakta ve sınavdan geçenler ya aile ziyaretine gitmekte ya da kamplardan çıkarılma şeklinde ödüllendirilmektedir. Sınavları geçemeyenler ise daha sert muamele görecekları başka kamplara gönderilmektedir.⁵⁷ Yine BM raporunda görüşülen kişilerin tamamının evlerine gidemedikleri bildirilmektedir. Görüşülen kişilerin yarısı ise ara sıra akraba ziyaretleri ve telefon

⁵⁵ Ferhan Köseoğlu, “Kampta Tutulan Bekali: Orası Eğitim Kampı Değil Zulüm ve İşkence Olan Bir Hapishane,” *Perspektif*, 1 Kasım, 2019, <https://perspektif.eu/2019/11/01/kampta-tutulan-bekali-orasi-egitim-kampi-degil-zulum-ve-iskence-olan-bir-hapishane/>.

⁵⁶ “Universal Declaration of Human Rights.”

⁵⁷ Yılmaz, *Doğu Türkistan’da Toplama Kampları*, 60-62.

görüşmelerine izin verildiğini söylemişlerdir.⁵⁸ Örneğin Doğu Türkistan'daki Gülcan şehrinin Mongulkore ilçesinden Sayragul Savutbay, toplama kampından kaçmadan önce Kasım 2017 ile Mart 2018 arasında Mandarin Çincesi öğrenmeye zorlanmıştır. Yine kamplarda 13 ila 84 yaşına kadar her kesimden insan gördüğünü ve polislerin kamplarda sınırsız yetkiye sahip olduğunu söylemiştir. Daha sonra kamptan kaçmayı başarmış ve Çin toplama kamplarının iç işleyişi hakkında bilgi verdiği için ABD tarafından 2020 Uluslararası Cesur Kadınlar Ödülü ile 2021 Nürnberg Uluslararası İnsan hakları Ödülü'ne layık görülmüştür.⁵⁹

Kamplardan çıkmayı başaran diğer kişilerin ifadelerine göre, ayda bir defa tutuklulara idraki zayıflatan, halsizleştiren, kadınlara regl görmelerini durduran ve erkekleri kısırlaştıran ilaçlar verilmektedir. Bu durum beden bütünlüğü hakkının ihlâl edilmesi demektir. Ayrıca hastalananların gerekli tedaviyi görmedikleri ve bu yüzden ölüm vakalarının arttığı BM raporlarında yer almaktadır. Yine HRW'nin raporuna göre; fiziksel ve psikolojik şiddet, kalabalık, kötü koşullar, türlü belirsizlikler nedeniyle tutukluların bazıları intihar girişimlerinde bulunmaktadır.⁶⁰ Bu toplama kamplarından serbest bırakılan kadınlar, gözaltında sistematik olarak tecavüz, cinsel istismar ve işkenceye maruz bırakıldıklarını anlatmaktadır. Bu kamplarda dokuz ay geçiren Tursunay Ziaevudun, kadınların her gece hücrelerinden alınarak maskeli erkekler tarafından tecavüze uğradığını aktarmıştır. Yine kamplardaki kadınlara zorla kısırlaştırma prosedürlerinin sert bir biçimde uygulandığını söylemiştir. Bu durum, Associated Press tarafından yapılan araştırmada da doğrulanmaktadır.⁶¹ Ayrıca bir infiale meydan vermemek için toplama kamplarında ölen kişilerin ailelerine baskı yapılarak, cenazeleri gece yarısı yıkanmadan ve cenaze namazları kılınmadan gömülmeleri sağlanmaktadır.⁶² Toplama kampında bulunmuş olan bir başka kişi Gülbahar Celilova'nın verdiği röportajdan edinilen bilgilere göre kamplarda 20 kişilik hücreye 40 kişinin koyulması, uygun bir tuvaletin bulunmaması, havalandırmanın olmaması; banyo hakkının ayda 1 kez verilip sabunsuz, soğuk suyla ve sadece iki dakikayla sınırlandırılması, 15 ay boyunca aynı kıyafetlerin giydirilmesi ve güneşi görmemelerinin sağlanması, yemeklerin yeterli kalori içermemesi (ki kendisi 20 kilo vermiştir) ve tüm bunların sonucunda vücutta yaraların çıkması soykırım suçunun oluştuğunu göstermesi açısından yeterlidir.⁶³ Yine bu kamplarda bulunan Kelbinur Sıdk'ın açıklamalarında da temel ihtiyaçların giderilmesi için uygun ortamların bulunmadığı, düzenli sorgulama ve işkence uygulamasının olduğu, kadın

⁵⁸ United Nations Human Rights, *OHCHR Assessment of human rights*, 41.

⁵⁹ İsa, "Doğu Türkistan'da İnsan Hakları İhlalleri", 115-116.

⁶⁰ Yılmaz, *Doğu Türkistan'da Toplama Kampları*, 62.

⁶¹ İsa, "Doğu Türkistan'da İnsan Hakları İhlalleri," 118-119.

⁶² Aynural, "Açık Cezaevi Doğu Türkistan," 211.

⁶³ Ali Ayata ve Burak Kaya, "Uluslararası Hukuk Bağlamında Çin'in Doğu Türkistan Uygulamalarının Analizi," *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5, 2 (2021), 87, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2010331>.

tutukluların polisler tarafından tecavüze uğratıldıkları yer almaktadır.⁶⁴ Elde edilen bütün bu bilgi ve bulgular, toplama kamplarında işkence, zoraki kürtaç ve doğum kontrol ile kısırlaştırılma uygulamalarının olması, kişinin beden bütünlüğüne saygı gösterilmediğini ve başka ciddi temel hak ihlallerinin olduğunun açık göstergesidir.⁶⁵

Kamplarda yaşanan bir başka beden bütünlüğüne dair hak ihlali ise organ hırsızlığıdır. Doğu Türkistan'da bazı bireylerin genetik verilerinin toplandığı, bu verilerin temininde en kolay erişim sağlanan yerlerin ise toplama kampları olduğu ifade edilmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti, dünya üzerinde organ kaçakçılığının en fazla olduğu ülkelerden biridir. Kamplarda bulunan kişilerin, organ bekleyen hastalar için yasa dışı organ nakli amacıyla kullanılma olasılığının yüksek olduğu belirtilmektedir.⁶⁶ Kamp tanıklarının verdiği bilgilere göre, kişilerin sorgulamaları bittikten sonra detaylı bir sağlık muayenesinden geçirilmekte, özellikle iç organlarının sağlık durumu analiz edilenler durumlarına göre belirlenen kamplara gönderilmektedir.⁶⁷

Bir başka husus Covid-19 salgını döneminde toplama kamplarında görülen hak ihlalleridir. 2019 yılı Kasım ayında Çin'de başlayıp dünyaya yayılan Covid-19 salgını nedeniyle on binlerce kişinin ölmüş olabileceği düşünülmektedir. Çin ise tamamen karartma uyguladığı kamplarla ilgili olarak Dünya Sağlık Örgütü'ne (DSÖ) dahi bilgi vermemektedir. Münih merkezli Dünya Uygur Kongresi Başkanı Dolkun İsa, o dönemde RFA'ya yaptığı açıklamada, koronavirüsün toplama kamplarına yayılması durumunda milyonlarca insanın hayatının tehlikeye gireceğine dikkat çekmiştir:

*“Toplama kamplarındaki koşulların korkunç olduğu gerçeğini biliyoruz. Birçok insan aşırı kalabalık ve hijyenik olmayan koşullar nedeniyle ciddi hastalıklara yakalandı, tutukluların bağışıklık sistemi zayıfladı. Verilen gıdaların kalitesizliği, tıbbi bakım eksikliği ve işkenceler, tutukluların bağışıklık sisteminin zayıflamasına neden oluyor. Çin, virüsün kamplara yayılmasını önlemek için her şeyi yapmalı. Yoksa sonuçları felaket olur. Bu keyfi tutum on binlerce Uygur'un ölümüne yol açabilir.”*⁶⁸

Yine bu dönemde orta yaşlı bir Uygur kadını, Çin'de gözaltına alındığını, aynı koğuştaki kalanlarla birlikte haftada bir kez çıtırplak soydurularak gardiyanlar tarafından hortumla üzerlerine dezenfektan püskürtüldüğünü şu sözlerle aktarmaktadır: *“Haşlanıyorduk, ellerimiz mahvoldu, derimiz soyuluyor-*

⁶⁴ “What's Happening In China's Concentration Camps? Q&A with Uyghur Camp Survivors,” Human Rights Foundation, erişim 05 Temmuz, 2024, <https://hrf.org/whats-happening-in-chinas-concentration-camps-qa-with-uyghur-camp-survivors/>.

⁶⁵ Yılmaz, *Doğu Türkistan'da Toplama Kampları*, 58.

⁶⁶ Yılmaz, *Doğu Türkistan'da Toplama Kampları*, 63.

⁶⁷ İzbasar, *Doğu Türkistan Raporu*, 23.

⁶⁸ Yılmaz, *Doğu Türkistan'da Toplama Kampları*, 64, 66-67.

du".⁶⁹ İnsan hakları gözlemcileri ve kamp mağdurlarına göre, kamplarda tutulan gruplar için hastane erişimi, karantina alanları, yeterli beslenme, hijyenik ve sağlıklı bir yaşam için gerekli diğer ihtiyaçlar da kısıtlanmıştır. Gözaltında tutulan kişiler, yanındaki kişiye dokunmadan durmanın imkânsız olduğunu ve odaların çok kalabalık olduğunu aktarmışlardır. Tüm bu olumsuzluklar neticesinde enfekte olma ve virüsten ölme riski oldukça yüksek olmuştur.⁷⁰ Yine özellikle Covid-19 ile salgın döneminde tutukluların hijyenik olmayan koşullarda ve aşırı kalabalık odalarda sosyal mesafe kurallarına uyulmadan kalmaları enfeksiyonların hızla yayılmasına neden olmuş, buna bir de yetersiz beslenme ve tıbbî hizmet eksiklikleri eklenince hastalığa karşı tutuklular savunmasız bir hale getirilmiştir. Bu durum BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 25. maddesi ile çelişmektedir:

*"1. Her şahsın gerek kendisi gerekse ailesi için, yiyecek, giyim, mesken, tıbbi bakım, gerekli sosyal hizmetler dahil olmak üzere sağlığı ve refahını temin edecek uygun bir hayat seviyesine ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, ihtiyarlık veya geçim imkânlarından iradesi dışında mahrum bırakacak diğer hallerde güvenliğe hakkı vardır. 2. Ana ve çocuk özel ihtimam ve yardım görmek hakkını haizdir. Bütün çocuklar, evlilik içinde veya dışında doğsunlar, aynı sosyal korunmadan faydalanırlar."*⁷¹

Yukarıdaki bilgiler neticesinde Çin, BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 5. ve 25. maddelerini açık şekilde ihlâl etmektedir.

Birleşmiş Millet İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 4. maddesinde *"Hiç kimse kölelik veya kulluk altında bulundurulamaz; kölelik ve köle ticareti her türlü şekliyle yasaktır"* ifadesi yer almaktadır. Bildirge'nin 23. maddesi ise adil ve elverişli çalışma hakkı kapsamında iş koşullarına değinmektedir.⁷² Toplama kamplarındaki hak ihlallerinden biri de köle işçi durumudur. Çin'de toplama kampındaki tutuklular köle işçi olarak ücretsiz ve zorla sanayi ve üretim için ucuz emek gücü kaynağı olarak kullanılmaktadır.⁷³ Toplama kamplarında tutulan Türkler iplik ve tekstil fabrikalarında ve pamuk tarlalarında istekleri dışında çalıştırılmaktadır. 2002 yılında başlatılan İşçi İhraç Programı kapsamında kırsal kesimde yaşayan her aileden en az bir kişi gelişmiş şehirlerdeki fabrikalarda çalışmaya gönderilmekte, rıza göstermeyen aileler para cezasına çarptırılmaktadır. 2017'de yoğun olarak açılmaya başlanan toplama kamplarında hizaya gelmeyenler için zorla işçilik gündeme gelmiştir.

⁶⁹ İsa, "Doğu Türkistan'da İnsan Hakları İhlalleri," 111.

⁷⁰ Yılmaz, *Doğu Türkistan'da Toplama Kampları*, 68.

⁷¹ "Universal Declaration of Human Rights."

⁷² Ayrıntılı bilgi için bkz. "Universal Declaration of Human Rights."

⁷³ Mehmetali Kasım, "Çin'in Doğu Türkistan'daki Zorlu Çalıştırma Kampları ve Ekonomik Çıkarları," *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi* 14, 54 (2022): 104, www.turan-sam.org/TURAN-SAM_54.pdf.

New York Times'ta yer alan habere göre, Müslüman azınlığa mensup kişiler tembel, umarsız, uyuşuk, özensiz, dağınık ve bireysel olarak tanımlanmakta ve bu özelliklerin tersini kazanmaları için çaba harcanması gerektiği belirtilmektedir. “Çin’in Müslüman azınlıkları işçi ordusuna dönüştürme çabası” başlığı ile kaleme alınan haberde, ÇKP’nin fabrika ve büyük iş yerlerinin işçi ordusuna dönüştürülmesi yönündeki emirlerine de yer verilmektedir.⁷⁴ Kısacası tutuklular fabrika, çiftlik ve madenlerde ücretsiz iş gücü kaynağı olarak Çin hükümeti tarafından kullanılmaktadırlar. Aynı zamanda zorla çalıştırma, yetersiz beslenme, hijyen koşulları ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği, tutukluların fiziksel sağlıklarını tehdit ederek hem fiziksel hem de zihinsel sağlıkları üzerinde olumsuz etkiler meydana getirmektedir.

ÇKP yönetimi, 2019 senesinin ortalarından itibaren kampları kapattığını iddia etse de kampları kapatmadığı gibi özellikle seçilen 16-18 yaş aralığındaki Doğu Türkistanlı gençleri zorunlu olarak fabrikalara çalışmaya göndermiştir.⁷⁵ ASPI tarafından 2020 yılı başlarında yayınlanan bir rapora göre zorla çalıştırmanın ısrarla desteklendiği, tutuklu işçilerin tecrit edilmiş yurtlarda yaşadığı, Çinceyi öğrenmeleri ve ideolojik eğitim almalarının istendiği ve bunun için gerekli tedbirlerin alındığı kaydedilmiştir. Raporda on binlerce Uygur Türk’ünün 83 küresel marka için Çin’de fabrikalarda zorla çalıştırıldığı belirtilmektedir. 2017-2019 yılları arasında Doğu Türkistan’dan Çin’deki fabrikalara 80.000’den fazla kişi gönderilmiştir.⁷⁶ Yine Covid-19 salgınının etkisini en sert gösterdiği dönemlerde The New York Times tarafından yapılan araştırmada, çok sayıda Çinli şirketin, yabancı ülkelere ihraç edilmek üzere Covid-19 ile ilgili kişisel koruyucu ekipman ve yüz maskeleri üretmek için Uygur kökenli köle işçi çalıştırdığını ortaya çıkarmıştır.⁷⁷ Çin Ulusal Tıbbi Ürünler İdaresi’nin verilerine göre, salgın öncesi Doğu Türkistan’da dört şirket tıbbi sınıf koruyucu ekipman üretirken 30 Haziran 2020 tarihi ile bu sayı 51’e yükselmiştir.⁷⁸ Ayrıca mecburi çalıştırma neticesinde ailelerin çocukları Çinliler tarafından zorla ellerinden alınmakta ve yetimhane tarzındaki çocuk kamplarına götürülerek Çinleştirilmektedir.⁷⁹ Bu sebeple son birkaç yıl içerisinde yetimhane sayısı Çin’de artış göstermektedir. Nitekim sadece Kaşgar’ın bir bölgesinde 18 adet yeni yetimhane inşa edilmiştir.⁸⁰ Aynı zamanda bu durum, aile birliğini de zedelenmektedir. Bilindiği üzere aile devletin ve milletin güvencesidir. Ailedeki hak ihlali İnsan hak ihlalleri kapsamında değerlendirilmekte ve başka toplumsal sorunlara da neden olmaktadır.

⁷⁴ Yılmaz, *Doğu Türkistan’da Toplama Kampları*, 80-81.

⁷⁵ İzbasar, “*Toplama Kampları*”, 46.

⁷⁶ Yılmaz, *Doğu Türkistan’da Toplama Kampları*, 81-82; Maizland, “China’s Repression of Uyghurs in Xinjiang.”

⁷⁷ İsa, “Doğu Türkistan’da İnsan Hakları İhlalleri”, 112-113.

⁷⁸ Mustafa Bağ, “Çin’in yurt dışına ihraç ettiği maskelerin üretiminde Uygurları zorla çalıştırdığı iddia edildi,” *Euronews*, 10 Temmuz, 2020. <https://tr.euronews.com/2020/07/20/cin-in-yurt-d-s-na-ihrac-etti-gi-maskelerin-uretiminde-uygurlar-zorla-cal-st-rd-g-ortaya-c>.

⁷⁹ İzbasar, “*Toplama Kampları*”, 42.

⁸⁰ Aynural, “Açık Cezaevi Doğu Türkistan,” 214.

Köle işçilik uygulamasını kanıtlayan ve kamplarda tutulan kişi sayısına dair bilgi veren başka bir rapor ise Stratejik ve Uluslararası Araştırmalar Merkezi'nin (CSIS) 2018 yılında yayınladığı rapordur. Bu rapora göre, dünya pamuk üretiminin %22'sini karşılayan Çin Halk Cumhuriyeti, bu üretimin %84'ünü Doğu Türkistan'dan sağlamakta ve üretilen tekstil ürünlerinin ihracını yapmaktadır. Çin, üretimi artırmak amacıyla, 2018 yılı Mart ayında Çin Ulusal Tekstil ve Konfeksiyon Konseyi Başkanı Sun Ruizhe'nin belirttiği üzere, hazır giyim sektöründeki iş gücünün toplama kamplarında bulunanlar ve yoksul halkın çalışmasıyla 2018 yılında 100.000'in üzerine çıkarılmasının öngörüldüğünü ifade etmiştir. Çin yönetimi, daha sonra hedefin gerçekleştirildiği duyurmuş ve çalışmak için gönderilen kişilerin sayısının yaklaşık 500.000 olabileceğini belirtmiştir.⁸¹ Chinese Human Rights Defenders (CHRD) kuruluşunun 3 Ağustos 2018 tarihinde yayınladığı raporunda, Doğu Türkistan'da iki ila üç milyon kadar insanın tutuklanarak yeniden eğitim merkezlerine gönderildiği bilgisi yer almaktadır.⁸² Yine 2018'in Ağustos ayında BM, Doğu Türkistan'da bir milyondan fazla Müslüman Türk'ün toplama kamplarında tutulduğunu açıklamıştır.⁸³ Araştırmacı yazar Adrian Zenz'in tahminlerine göre, bu sayı Mart 2019'da 1.5 milyona yükselmiştir.⁸⁴ 2020'de Avustralya Stratejik Politika Enstitüsü (ASPI), Satılık Uygular adlı bir rapor yayınlayarak burada 80.000'den fazla Türk'ün kamplardan zorla trenlere bindirilerek fabrikalarda çalışmak üzere Çin'in bazı bölgelerine nakledildiğini açıklamıştır.⁸⁵

Kamplarda ne kadar Türk'ün (Uygur, Kazak vs) kaldığına dair net bir bilgiye sahip değiliz. Yargılanan kişi sayısı ise İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün aktardığı rakamlarına göre 2022'den bu yana 500 bin kişidir. Associated Press ise bir ilçede tahminen yirmi beş kişiden birinin terörle bağlantılı suçlamalar nedeniyle hapis cezasına çarptırıldığını ve bunların hepsinin Uygur olduğunu kaydetmiştir.⁸⁶ Yine 2022 yılında hazırlanan BM raporunda, kamplardaki tutukluların tam olarak ne kadar olduklarını doğrulayacak bir bilgiye sahip olunamadığını ancak büyük ölçüde Uygur ve diğer Müslüman azınlıkların önemli bir bölümünü etkileyen keyfi bir gözaltı modelinin Çin yönetimi tarafından uygulanmaya devam edildiğine yer verilmiştir.⁸⁷ Son olarak, 2023 yılında Doğu Türkistan'da polislikon üretiminde, Uygur Türklerinin zorla çalıştırıldığı medya kuruluşlarına haber olmuştur.⁸⁸

⁸¹ Yılmaz, *Doğu Türkistan'da Toplama Kampları*, 81-82.

⁸² İzbasar, "Toplama Kampları", 41.

⁸³ İzbasar, *Doğu Türkistan Raporu*, 20.

⁸⁴ Aynural, "Açık Cezaevi Doğu Türkistan", 211.

⁸⁵ ASPI raporunda, fabrika patronlarının Uygur işçileri fiziksel ve elektronik olarak sürekli takip ederek yönettiklerini kaydetmektedir. Bununla birlikte rapor, polis düzenli olarak işçilerin telefonlarında dini içerik bulunması konusunda aramaktadır. Örneğin bir işçiye Kur'an-ı Kerim bulunursa işçi üç ile beş yıl süreyle yeniden eğitim kampı geri gönderildiğine dair kayıtlar vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsa, "Doğu Türkistan'da İnsan Hakları İhlalleri", 121-122.

⁸⁶ Maizland, "China's Repression of Uyghurs in Xinjiang."

⁸⁷ United Nations Human Rights, *OHCHR Assessment of human rights*, 18.

⁸⁸ "İngiliz ordusunun güneş panellerinin üretiminde Çin'de Uygurların zorla çalıştırılması mı rol oynuyor?," *BBC News*, 3 Aralık, 2023, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cd1pdwdg26zo>.

Çin hükümeti, 2018 Ekim’inde resmî olarak telkin ve eğitim süreçlerini tamamlayan tutukluların iş atamaları hazırlamakla meşgul olduklarını duyurmuştur. Fabrikalara gönderilen tutukluların yıllarca burada kalması söz konusudur. Yine tutukluların zorla çalışmaları ile ilgili uluslararası eleştirilere bu konunun iç işleri ile ilgili bir mesele olduğunu belirterek toplama kamplarını meslekî eğitim merkezi olarak nitelendirmektedir.⁸⁹

Uygulanan hak ihlalleri neticesinde Çin hükümetine karşı gösterilen tepkilerden biri de Kanada devletinden gelmiştir. Kanada Dışişleri ve Uluslararası Kalkınma Daimî Komitesi’nin Uluslararası İnsan Hakları Alt Komitesi 2018’de beş oturumluk toplantıda yedi tanığı dinlemiş ve onların verdiği ifadelere dayanarak, 20-21 Temmuz 2020’de Uygur Türklerinin içinde bulunduğu zor durumdaki son gelişmeleri anlamak üzere acil toplantılar yapmıştır. Bu toplantılar sonucunda Alt Komite Çin Hükümeti’nin Doğu Türkistan’da yaşayan Müslüman gruplara zulmetmek için kitlesel tutuklamalar yaptığını, zorunlu çalıştırdığını, yaygın devlet gözetimi ve nüfus kontrolü gibi çeşitli stratejiler kullandığını göz önünde bulundurmuş ve bütün bunlara hem 2018 hem de 2020’de ortaya konulan delillere dayanarak, Çin Komünist Partisi’nin eylemlerinin 1948 Soykırım Sözleşmesi’nin 2. maddesinde belirtilen soykırım tanımına uyduğu sonucuna vararak Çin’i soykırımla suçlamıştır.⁹⁰

Sonuç

Çalışmamızda, Doğu Türkistan’daki toplama kampları hem yakın dönem gelişmeleri üzerinden hem de BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi temel alınarak incelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, Çin yönetimi tarafından gerçekleştirilen hak ihlalleri, güncel kaynaklar ve yaşayanların açıklamaları doğrultusunda uluslararası hukuk kurallarına göre değerlendirilmiştir. Çin anayasasındaki temel hak ve hürriyetlerin doğrudan uygulanmadığı, birçok Müslüman azınlığın keyfi yargısız infaz ile baskı, gözaltı, işkence ve yüksek teknolojik gözetim altında yaşamlarının kısıtlanarak hak ihlallerinin yapıldığı çeşitli veriler ile ortaya koyulmuştur.

2017 yılında Çin Hükümeti tarafından tanımlanan Radikal Eğilimin 48 İşareti temeline dayanarak etnik azınlıkların tutuklanması ile hak ihlalleri ciddi boyutlara ulaşmıştır. 2017-2023 yılları arasında Çin yönetimi tarafından yeniden eğitim merkezlerinin faal olarak kullanılması ile tutuklanmalar çoğalmış, toplama kamplarındaki baskıcı tutum artmış, kampların fiziksel özellikleri yaşama elverişsiz olarak yapılmış, özellikle Uygur Türkleri kamplarda kötü muameleye tabi tutulmuş, zorla köle işçiliği denilen yöntem ile çalıştırılmış ve ideolojik beyin yıkama gibi uygulamalara maruz bırakılmışlardır. Bu kampların varlığı, uluslararası toplumda insan hakları ihlali olarak kabul edilmektedir. Özellikle ayrımcılık, ırkçılık, İslâmofobi, organ hırsızlığı,

⁸⁹ Yılmaz, *Doğu Türkistan’da Toplama Kampları*, 82.

⁹⁰ “Çin’in Sincan İlindeki Uygurların ve Diğer Türk Müslümanlarının İnsan Hakları Durumuna İlişkin Uluslararası İnsan Hakları Alt Komitesi’nin Açıklaması,” Kanada Dışişleri ve Uluslararası Kalkınma Daimî Komitesi’nin Uluslararası İnsan Hakları Alt Komitesi, erişim 04 Ağustos, 2024, www.ourcommons.ca/DocumentViewer/en/43-2/SDIR/news-release/10903199.

hürriyetin kısıtlanması ve kısırlaştırma ön plana çıkmaktadır. Çin'in Doğu Türkistan'da uyguladığı politikalar hakkında başta uluslararası haber ajansları ve Uluslararası Af Örgütü, BM İnsan Hakları İzleme Örgütü gibi insan hakları konusunda öne çıkan kurumlar, Çin'in asimilasyon yaptığını raporları ile ortaya koymuşlardır.

BM'nin belirlediği kuralların uygulanmadığı, siyasi dengelerin insan haklarının çok üstünde olduğu bugünlerde Çin bütün dünyanın gözleri önünde Doğu Türkistan'da ihlallere devam etmektedir. Günümüzde bu hak ihlallerini soykırım olarak kabul eden ABD, Avusturya, Avustralya, Arnavutluk, Almanya, Belçika, Bulgaristan, Bosna-Hersek, Çekya, Danimarka, İngiltere, Estonya, Filipinler, Fransa, Finlandiya, Hollanda, Hırvatistan, İrlanda, İsrail, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Japonya, Kanada, Kuzey Makedonya, Letonya, Lihtenştayn, Litvanya, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya, Ukrayna, Tayland ve Yeni Zelanda gibi ülkeler mevcuttur.⁹¹ Uygur Türkleri uluslararası diplomatik mücadele argümanları aracılığı ile yaşadıklarını dünya gündemine taşımakta ve mücadeleye devam etmektedirler.

Kaynakça

- “İngiliz ordusunun güneş panellerinin üretiminde Çin’de Uygurların zorla çalıştırılması mı rol oynuyor?” *BBC News*, 3 Aralık 2023. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cd1pdwdg26zo>.
- Alptekin, İsa. *Doğu Türkistan Davası*. İstanbul: Otağ Yayınları, 1975.
- Ayata, Ali ve Burak Kaya. “Uluslararası Hukuk Bağlamında Çin’in Doğu Türkistan Uygulamalarının Analizi.” *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5, no 2 (2021): 77-91, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2010331>.
- Aynural, Salih. “Açık Cezaevi Doğu Türkistan.” *Türk Dünyası Araştırmaları* 122, 240 (2019): 205-218, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1470239>.
- Bağ, Mustafa. “Çin’in yurt dışına ihraç ettiği maskelerin üretiminde Uygurları zorla çalıştırdığı iddia edildi.” *Euronews*, 10 Temmuz, 2020. <https://tr.euronews.com/2020/07/20/cin-in-yurt-d-s-na-ihrac-ettigi-maskelerin-uretiminde-uygurlar-zorla-cal-st-rd-g-ortaya-c>.
- Bağ, Mustafa. “Uluslararası Af Örgütü’nden Doğu Türkistan için açık mektup: Zulümlere karşı harekete geçilmeli.” *Euronews*, 29 Temmuz, 2024. <https://tr.euronews.com/2021/10/12/uluslarar-as-af-orgutu-nden-dogu-turkistan-dan-icin-ac-k-mektup-zulumlere-kars-harekete-gec>.
- Buğra, Mehmet Emin. *Şarki Türkistan*, haz. Abdullah Oğuz. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021.
- Çakan, Varis. “Tarihte ve Bugün Doğu Türkistan Meselesi,” *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (2023): 1-6, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3617692>.
- Çandarlıoğlu, Gülçin. *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Türk Dünyası

⁹¹ İsa, “Doğu Türkistan’da İnsan Hakları İhlalleri”, 140-141.

- Araştırmaları Vakfı, 2013.
- Dauliatova, Şahzada. “Çin’in Doğu Türkistan Politikası.” Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007. Yök Tez Merkezi (207230).
- Forbes, Andrew D. W. *Doğu Türkistan’daki Harp Beyleri*. Çev. Enver Can. İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 1991.
- Human Rights Foundation. “What’s Happening in China’s Concentration Camps? Q&A with Uyghur Camp Survivors.” Erişim 05 Temmuz, 2024. <https://hrf.org/whats-happening-in-chinas-concentration-camps-qa-with-uyghur-camp-survivors/>.
- Human Rights Watch. “China: Hundreds of Uyghur Village Names Change.” Erişim 28 Haziran, 2024. <https://www.hrw.org/news/2024/06/18/china-hundreds-uyghur-village-names-change>.
- Human Rights Watch. “Eradicating Ideological Viruses.” Yayımlanma 9 Eylül, 2018. <https://www.hrw.org/report/2018/09/10/eradicating-ideological-viruses/chinas-campaign-repression-against-xinjiangs>.
- İsa, Dolgun. “Doğu Türkistan’da İnsan Hakları İhlalleri.” İçinde *Çin’de İnsan Hakları ve Hak İhlalleri*, Ömer Kul (Edt), Çev. Abdullah Oğuz. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2022.
- İzbasar, Nureddin. “Toplama Kampları.” İçinde *Doğu Türkistan Raporu*, Alimcan İnalet (edt), 31-48. İstanbul: Uygur Akademisi 2020. <https://www.akademiye.org/ug/wp-content/uploads/2020/10/Dogu-Turkistan-Raporu-Uygur-Akademisi.pdf>.
- İzbasar, Nureddin. *Doğu Türkistan Raporu*. İstanbul: İNSAMER, 2020. <https://ihh.org.tr/public/news/4/4462/dogu-turkistan-raporu---nurettin-izbasar.pdf>.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010.
- Kanada Dışişleri ve Uluslararası Kalkınma Daimi Komitesi’nin Uluslararası İnsan Hakları Alt Komitesi. “Çin’in Sincan İlindeki Uygurların ve Diğer Türk Müslümanlarının İnsan Hakları Durumuna İlişkin Uluslararası İnsan Hakları Alt Komitesi’nin Açıklaması.” Erişim 04 Ağustos, 2024. www.ourcommons.ca/DocumentViewer/en/43-2/SDIR/news-release/10903199.
- Kasım, Mehmetali. “Çin’in Doğu Türkistan’daki Zorlu Çalıştırma Kampları ve Ekonomik Çıkarları.” *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi* 14, 54 (2022): 98-106, https://www.turansam.org/TURAN-SAM_54.pdf.
- Kaşıkçı, Mehmet Volkan. “Toplama Kamplarının Global Tarihi ve Doğu Türkistan.” *T24*, 29 Aralık 2018. https://t24.com.tr/haber/toplama-kamplarinin-global-tarihi-ve-dogu-turkistan,785501#_ftn20.
- Köseoğlu, Ferhan. “Kampta Tutulan Bekali: Orası Eğitim Kampı Değil Zulüm ve İşkence Olan Bir Hapishane.” *Perspektif*, 1 Kasım, 2019. <https://perspektif.eu/2019/11/01/kampta-tutulan-bekali-orasi-egitim-kampi-degil-zulum-ve-iskence-olan-bir-hapishane/>.
- Kul, Ömer. “Osman Batur ve Doğu Türkistan Milli Mücadelesi (1941-1951).” Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009. Yök Tez Merkezi (262961).
- Kuzu, Burhan. “Doğu Türkistan Raporu ve İnsan Hakları İhlalleri.” İçinde *Doğu Türkistan’da İnsan Hakları İhlalleri*, Ş. Ceylanlı, Y. Akdoğan ve R. Kırkık (Edt).

- İstanbul: Aydınlar Ocağı Yayını, 1999.
- Li, Sheng. *Çin'in Xinjiang Bölgesi Geçmişi ve Şimdiki Durumu*. Çeviren Xu Xinyue. Urumçi: Xinjiang Halk Yayınevi, 2006.
- Maizland, Lindsay. "China's Repression of Uyghurs in Xinjiang." *Council on Foreign Relations*, günc. 22 Eylül 2022. www.cfr.org/backgrounder/china-xinjiang-uyghurs-muslims-repression-genocide-human-rights.
- Taşagül, Ahmet. "Türkistan," içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, 556-560. Ankara: TDV Yayınları 2012.
- Türköz, Ahmet. *Doğu Türkistan'da İnsan Hakları*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2010.
- Uluslararası Af Örgütü. "Çin on yıllık adaletsizliğe artık son vermeli." Erişim 07 Ekim, 2024. <https://www.amnesty.org.tr/icerik/cin-on-yillik-adaletsizlige-artik-son-vermeli>.
- United Nations Human Rights. *OHCHR Assessment of Human Rights Concerns in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region, People's Republic of China*. 31 Ağustos 2022. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/2022-08-31/22-08-31-final-assesment.pdf>.
- United Nations. "Universal Declaration of Human Rights." Erişim 3 Temmuz, 2024, <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.
- United States Commission On International Religious Freedom. *2023 Annual Report*. Washington DC: Nisan 2023, 16-18, www.uscifr.gov/sites/default/files/2024-01/AR%202023.pdf.
- Utku, Ahsen. *Doğu Türkistan: İpek Yolu'nun Mahzun Ülkesi*. İstanbul: İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı Yayınları, 2006.
- Uydu Yücel, Muallâ. "Kalmuklar," içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 21, 267-268. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Uydu Yücel, Muallâ. "Yakub Beg," içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, 277-278. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Uygur, Feyzullah. "Mançuların İlk Doğu Türkistan İstilası." *Tarih Dergisi* 63 (2016): 27-40, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/353859>.
- Wang, Maya. "China's 'Beautiful Xinjiang' Continues to Oppress Uyghurs." *Human Rights Watch*. Erişim 19 Nisan 2024. www.hrw.org/news/2023/09/13/chinas-beautiful-xinjiang-continues-oppress-uyghurs.
- Yılmaz, Murat. *Doğu Türkistan'da Toplama Kampları Adım Adım Soykırım*. İstanbul: İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı Yayınları, 2020.

Extended Abstract

Human Rights Violations In East Turkestan Concentration Camps Between 2017 And 2023

The study aims to contribute to the academic literature on human rights violations in the concentration camps established by the Chinese Government in East Turkestan between 2017 and 2023 and to create a reference source for human rights defenders. The article's main objectives are to draw the international community's attention to the issue of concentration camps in East Turkestan and to raise awareness.

The questions addressed in the problematique of the article are as follows: What types of human rights violations are taking place in East Turkestan concentration camps? How can the extent of these violations be documented? What should the international community do in the face of these violations? What are the social and psychological effects of human rights violations in concentration camps? What are the dimensions of forced labour and slavery practices in concentration camps? What is the impact of the health and hygiene conditions in the camps on the detainees? How is the freedom of Turks held in concentration camps in East Turkestan to perform their religious worship restricted? Which human rights are violated in concentration camps under international law?

This study was conducted with a critical approach to examine human rights violations in the concentration camps in East Turkestan and is based on various data sources such as literature review, testimonies of witnesses to NGOs and journalists, leaked documents and international reports. The study focuses on human rights violations in various camps in East Turkestan through a case study method. The purpose of choosing this method is to analyse specific cases to reveal the general structure of the concentration camps and the regular violations in more detail. In addition, international human rights reports, statements made by the Chinese government and reports of independent researchers were also used in the data collection process and the data obtained were analysed in line with the study's objectives. The thematic analysis method was used in this study. This method of analysis enabled the information to be analysed in certain categories in line with the main questions of the research. Firstly, the data obtained were transcribed, each source text was carefully read and the main problems were identified. These problems were then analysed to reveal different aspects of human rights violations in the concentration camps in East Turkestan. The findings are compared and interpreted with the studies in the literature. At the same time, a mixed research approach was adopted in the study with the inclusion of some recent quantitative data. A critical analysis method is also adopted to reveal the political and social dynamics underlying these violations.

The findings of the study, evaluated within the scope of the articles of the United Nations Universal Declaration of Human Rights, show that human rights violations are used to destroy minority ethnic groups in East Turkestan.

This situation violates the right to life and equality described in Articles 1 and 2 of the United Nations Universal Declaration of Human Rights, and ethnic minorities are not provided with equality in terms of rights based on language, religion, political or any other belief, or national identity. However, in the concentration camps in East Turkestan, these rights are violated and minority ethnic groups are subjected to discrimination and deprived of equality according to their language, religion, political opinion and national identity.

Forced birth control policies implemented in concentration camps are human rights violations that aim to change the demographic structure of minority groups. Such practices not only violate the rights to bodily integrity and health of individuals but also lead to the depopulation and eventual extinction of groups. These policies violate the right to life, liberty and security of persons as set out in Article 3 of the Declaration. Concentration camp witnesses reported being subjected to torture and ill-treatment. These included physical violence, prolonged isolation, lack of communication, and denial of basic needs such as sleep and food. These findings are evidence of violations of the prohibition of torture under Article 5 of the United Nations Universal Declaration of Human Rights.

Arbitrary extrajudicial arrests based on the 48 Suspicious Signs of Radical Tendency defined by the Chinese government seriously violate Article 9 of the United Nations Universal Declaration of Human Rights, including the right to be deprived of liberty for arbitrary reasons, Article 10, the right to a fair and open trial, and Article 11, the right to be presumed innocent until the end of the trial of anyone accused of a criminal offence, due to arbitrary and extrajudicial arrests. The right to protection against all forms of incitement and discrimination under Article 7 of the Declaration is also violated. Some ethnic groups are directly targeted by the 48 Suspicious Signs of Radicalisation.

The Chinese government violates the right to privacy, housing and communication in Article 12 of the Declaration by using the 48 Suspicious Signs of Radical Tendency. The prosecution of individuals based on their personal preferences, beliefs or lifestyles is a completely unjustified and arbitrary interference with private life. These arrests are also a threat to the integrity of the family. Creating the impression that individuals are criminals in society with these arrests causes loss of reputation. The right to communication under this article is also not provided in concentration camps.

The research aims to provide comprehensive information on human rights violations in East Turkestan and to contribute to the awareness of international society and the necessary diplomatic and legal steps for the termination of these violations. As a source of reference for human rights defenders and politicians, the media force must be used effectively and the international community must take action against the violations. As a result, this study suggests that increased diplomatic pressure on the Chinese government can be one of the steps to end human rights violations in East Turkestan.

